

Kapitel 15

Bra bostäder åt alla

Revolution är att bygga

Revolution är att bygga har det stått på byggnadsministeriet i Havanna sedan tidigt 60-tal. Byggnandet är ju ett påtagligt uttryck för samhällets utveckling. För hälsovården behövs familjeläkarmottagningar, vårdcentraler och sjukhus. För barnomsorg, utbildning och kultur behövs daghem, skolor, universitet, kulturhus. För den ekonomiska utvecklingen behövs kraftverk, fabriker och jordbruksbyggnader. Det behövs vägar, bevakningsdammar och hamnar. Och det behövs bostäder.

På Kuba fanns i början av 2010-talet ca 3,55 miljoner bostäder för 11,2 miljoner invånare, knappt 3,2 per bostad. 2,7 miljoner bostäder, dvs 75 procent är byggda efter första januari 1959. Jämnt utslaget på alla år blir det drygt 50 000 per år, men det har varierat i olika etapper. Av den knappa miljon som är byggda före 1959 har de allra flesta rustats upp. Bostadsbyggnandet i statlig regi har från 70-talet dominerats av flerbostadshus utom i de nya byarna på landsbygden, där det varit en- och tvåbostadshus. Dessutom har ett ganska omfattande privat självhjälpbyggnande pågått. 87 procent av hushållen äger sina bostäder, men de har inte kunnat sälja och köpa, bara byta till andra av motsvarande värde eller med reglerad mellanskillnad. Det har varit väldigt krångligt. 2012 ändrades lagen och det blev enklare att köpa och sälja.

Slott och koja

På 50-talet bodde över hälften av befolkningen – som då var knappt 6 miljoner – i städerna, trots att Kuba var ett jordbruksland. Över 20 procent bodde i Havanna. Trångboddheten var extrem med 7,5 personer per bostad. Bara ca 13 procent av Kubas bostäder bedömdes ha godtagbar standard – 80 procent av dem fanns i Havanna.

I huvudstaden trängdes den fattiga befolkningen i förfallna kolonialpalats uppdelade till hyreskaserner eller i stora slumområden med bräd- och plåtskjul. Överklassen hade flyttat ut till lyxvillor à la Hollywood längs kusten västerut eller flotta höghus i nya centrum, bland hotell och nattklubbar. På landsbygden bodde folk i palmhyddor, *bohios*. De flesta hade jordgolv (73 procent), palmbladstak och brädväggar, saknade rinnande vatten (98 procent), avlopp och elektricitet (90 procent). På sockerbruken inhystes säsongarbetarna i gamla slavbaracker. Mot detta stod brukspatronernas och godsägarnas överdådiga herresäten.

1959 beräknades det uppdämda behovet av nya bostäder till över 700 000. Den årliga behovsökningen på grund av befolkningstillväxt kunde beräknas till ca 30 000 nya bostäder per år. Och över en halv miljon befintliga bostäder måste rustas upp. Det säger sig självt att detta väldiga problem inte kunde lösas på kort sikt eller oberoende av den ekonomiska utveckling som behövdes för att lyfta landet ur fattigdom.

Omfattande reformer

1959 inleddes en intensiv reform- och byggnadsverksamhet för att sänka bostadskostnaden, ersätta slumområden och förbättra landsbygdens bostäder. Eltaxorna och bostadskostnaderna halverades. Genom *stadsreformen 1960* nationaliserades alla hyresfastigheter, äganderätten till lägenheterna överfördes till de boende – i Havanna var 75 procent hyresbostäder – och bostadskostnaden sänktes med mer än hälften. I stället för hyra fick de nya ägarna göra en månatlig avbetalning på motsvarande högst 10 procent av familjeinkomsten i 15–20 år. Den privata äganderätten till tätortsmark begränsades.

Byggindustrin överfördes successivt i samhällets ägo och flera stora bostadsprojekt sattes igång för att ersätta de värsta slumområdena framför allt i Havanna. I de nya bostadsområdena byggdes också skolor, daghem och vårdcentraler. Parker anlades. Detta var något helt nytt för den fattiga befolkningen som flyttade in. Det skapade också arbetstillfällen och minskade den väldiga arbetslöshet som rått på 50-talet.

De första åren byggdes omkring en tredjedel av de nya bostäderna i nya byar på landsbygden där bostadsförhållandena var sämst. Stora resurser satsades också på att förbättra befintliga bostäder: gjuta golv, dra in vatten och avlopp och elektricitet. Hundratusen småbrukarfamiljer fick del av detta. På 70-talet ökade byggnandet av flerbostadshus i städerna med kollektivt självbyggeri.

Utveckla hela landet

Redan i början av 60-talet inrättades ett institut för regionalplanering för att planera en likvärdig utveckling av hela landet och minska Havannas dominans. Den allra värsta bostadsslummen i Havanna avskaffades, men sedan fick bostadsbyggnandet där stå tillbaka för övriga landet och investeringar som behövdes för den ekonomiska utvecklingen. Hälsovård och utbildning prioriterades. Genom att utveckla jordbruket skulle man få resurser för industrialisering. Genom att satsa på landsbygden och de mindre städerna och höja levnadsstandarden där skulle man överbrygga motsättningen mellan stad och land och hejda inflyttningen till Havanna. De råvaruberoende industrierna byggdes vid råvarukällan. Oljekraftverk och konstgödsselfabriker vid de stora hamnarna. Andra industrier byggdes där det fanns arbetskraft eller behov av att utveckla regionen. Mindre industrier placerades i närheten av bostadsområdena och i mindre städer. Läns-huvudstäderna började växa påtagligt.

Nya byar – levande landsbygd

Nya byar byggdes med moderna bostäder i samband med landsbygdsutvecklingen. Under 60-talet blev det

över ett hundratal nya byar som bröt det gamla mönstret av utspridda stugor. De utgör kärnor i större jord- eller skogsbruksområden och grunden för en lika hög samhällsservice på landet som i staden. Denna politik har följts genom åren och utsträckts till bergstrakterna. Med ökningen av jordbrukskooperativ från slutet av 70-talet övertog de en del av ansvaret för bostadsbyggandet för medlemmarna. Det gäller också de nya löntagarkooperativen som många av de statliga storjordbruken omvandlades till på 90-talet.

Nya högstadie- och gymnasieskolor på landsbygden började byggas i slutet av 60-talet. Flertalet av eleverna i sådana skolor kom från städerna och bodde i internat på skolorna, där deras undervisning växlade mellan studier och jordbruksarbete, teori och praktik. De bidrog påtagligt till närmandet mellan stad och land. På 2010-talet flyttades en stor del av utbildningen tillbaka in till städerna, och de skolbyggnader som inte behövdes för landsbygdens barn gjordes om till bostäder eller andra verksamheter.

Med denna politik för utveckling av hela landet har Havannas andel av befolkningen inte ökat, utan till och med minskat från över 22 procent 1958 till 21 procent 1975 och mindre än 20 procent 1990. Med 90-talets ekonomiska kris ökade dock inflyttningstrycket på Havanna igen och gränser sattes för inflyttningen för att förhindra att fler flyttade in än det fanns bostäder för. Läget har återigen stabiliserats på 21-22 procent, vilket är unikt i världen, där storstädernas accelererande tillväxt skapar stora problem.

Kollektivt självbyggeri

Trots de stora behoven var det statliga bostadsbyggandet begränsat till mindre än 10 000 nya lägenheter per år på 60-talet. Omkring dubbelt så många bostäder rustades upp. I början av 70-talet hade den ekonomiska utvecklingen skapat nya förutsättningar. Byggmateriallindustrin hade byggts ut så att det även fanns utrymme för en ökning av bostadsbyggande, men bristen på arbetskraft var ett hinder. Lösningen fanns i de s.k. *mikrobrigaderna*, en form av kollektivt självbyggeri där anställda på en arbetsplats går samman för att själva bygga bostäder till de som behöver.

En grupp ur arbetarkollektivet skulle bygga ett flerbostadshus och de som var kvar på arbetsplatsen skulle arbeta effektivare för att ersätta de frånvarande. Inledningsvis ökade bostadsbyggandet och produktiviteten. 60 procent av bostäderna gick till arbetarkollektiven som själva skötte fördelningen, med förtur för de som har de största behoven, och 40 procent gick till den kommunala bostadskön. Mikrobrigaderna byggde inte bara bostäder utan också daghem, familjeläkarmottagningar och andra lokaler för kommunal service.

Detta självbyggeri som startade 1971 väckte stort engagemang och det statliga bostadsbyggandet ökade till 20 000 nya lägenheter år 1973, för att hålla sig på 15-20 000 fram till 1980. Kunskapen om byggande spred sig. De som flyttade in hade själva bidragit, de kände varandra och var inställda på att vårda sina bostäder, trots att de inledningsvis uppläts som hyresbostäder. Det främlingskap som så lätt uppstår vid massivt byggande av

flerbostadshus blev inte följden. Trots de goda erfarenheterna av mikrobrigadssystemet övergavs det dock i slutet av 70-talet när ett sovjetinspirerat ekonomiskt styrsystem infördes. Det var ett av flera misstag som rättades till i slutet av 80-talet.

Den ökade tillgången till byggnadsmaterial innebar också att större resurser kunde avsättas till upprustning både på landsbygden och i städerna, framför allt under andra hälften av 70-talet.

Ökad bostadsstandard

I folk- och bostadsräkningen 1981 konstaterades avsevärda förbättringar av bostadsstandarden, inte minst genom upprustning. Mellan 1970 och 1981 ökade också utrymmesstandarden. Det blev färre personer per hushåll, ner till 4,2 personer 1981, och de nya bostäderna var större.

Folk- och bostadsräkningen visade på ett intressant fenomen. Det statliga bostadsbyggandet hade under 70-talet uppnått 162 000 nya lägenheter. Men antalet bostäder ökade under samma tid från 1,9 miljoner till 2,3 miljoner. Det var den s.k. informella sektorn där folk själva med hjälp av släkt, vänner och ofta stöd från arbetsplatsen hade åstadkommit fler bostäder. Men det handlade inte så mycket om nybygge utan i stor utsträckning om uppdelning av stora hus och lägenheter, tillbyggnad av småhus, ombyggnad av garage, butiker etc.

Ny bostadslag, gemensamt ansvar för de boende

När äganderätten till bostäderna överfördes till de boende 1960 skapades inte någon organisation för reparation och underhåll. Inte heller för de bostäder som byggdes och uppläts med hyresrätt fanns något riktigt system för underhåll. När ansvaret för bostäderna överfördes till kommunerna och folkmaktsförsamlingarna i samband med den nya grundlagen 1976 fick kommunstyrelserna ett ganska betungande ansvar för förvaltning av bostäder och service. Bristen på resurser i förhållande till stora eftersatta behov och tendenser till byråkrati medförde att förbättringarna blev begränsade. Detta, och insikten som folkbokräkningen bidragit till – om vilken förmåga människorna har att själva lösa sina problem om de får möjlighet – ledde fram till att nationalförsamlingen 1984 antog en ny bostadslag. Den överförde äganderätten till de nybyggda hyresbostäderna till de boende på samma sätt som stadsreformlagen gjort 1960. Hushållen tar ett lån i sparbanken, motsvarande bostadens pris, och betalar av detta under 15-20 år, så att månadskostnaden inte överstiger 10 procent av hushållets inkomst.

Äganderätten är begränsad till en bostad och en sommarbostad per hushåll, så att ingen ska tjäna pengar på andras bostadsbehov. Spekulation begränsades också genom att försäljning av bostäder måste ske genom länens bostadsnämnder, som utövade priskontroll.

I flerfamiljshus har de boende ett gemensamt ansvar för byggnaden. Kommunernas ansvar begränsades till planering, försäljning av byggnadsmaterial samt förvaltning av höga bostadshus med hiss, där de boende bedömdes behöva sådant stöd.

Det viktigaste efter revolutionens seger var att se till att familjerna hade tillgång till utbildning och hälsovård. Först därefter startade utbyggnaden av moderna bostäder.

Mikrobrigaderna återuppstår

Problemet med att få fart på det nödvändiga massiva byggandet av nya bostäder återstod dock. Under 80-talet ökade det till 22 000 nya lägenheter per år i flerbostadshus. Byggandet av småhus på landsbygden ökade till 15 000 per år. Det informella bostadsbyggandet förblev dock nästan lika högt med 30 000 nya bostäder per år, men ofta med låg teknisk standard. Sammantaget ledde detta dock till att utrymmesstandarden ökade när antalet boende per hushåll minskade till 3,8 1988. Andelen bostäder med elektricitet ökade till över 90 procent.

Tillsammans visade detta vikten av att underlätta och stödja människornas eget engagemang och insatser. Det ledde till att mikrobrigaderna återupplivades 1986. Det satte ordentlig fart på bostadsbyggandet, som ökade till nästan 40 000 nya lägenheter i statligt regi 1989, 17 000 i enskilt småhusbyggande och 6 000 i jordbrukskooperativen.

Den genomgående storleken i nybyggnationen är 3 rum och kök, motsvarande 12–15 kvadratmeter per person i ett hushåll på fyra. Det är en för fattiga länder mycket hög standard.

Idén om mikrobrigader utsträcktes också till ombyggnad. I äldre stadsdelar organiserades s.k. sociala mikrobrigader bland de boende, med stort inslag av husmödrar, pensionärer och ungdomar.

Bostadsmiljön

När det gäller bostadsmiljön och arkitekturen präglades byggandet på Kuba under 70- och 80-talen av samma formideal som flerbostadshusbyggandet i de flesta industrialiserade länder med ensidig upprepning av ett fåtal hustyper och försummande av miljökvaliteter. Under slutet av 80-talet uppmärksammades detta, vilket ledde till nya hustyper, större variation, större omsorg om miljöns utformning. Det skapade goda förutsättningar för det omfattande bostadsbyggande som planerades för 90-talet. Sovjetblockets sammanbrott satte dock punkt för planerna.

Men det ledde också till livsmedelskris och satte fart på utvecklingen av de lokala ekologiska grönsaksodlingar som sedan satt sådan prägel på bostadsmiljön både i innerstäder och ytterstäder. De organiska stadsodlingarna inte bara bidrar till livsmedelsförsörjningen och minskar transportbehovet, de förbättrar också bostadsmiljön med grönska, bättre luftkvalitet och lokal verksamhet.

Aktualisering av bostadsbyggandet

Med den ekonomiska krisen i början av 90-talet upphörde nästan allt bostadsbyggande och underhåll. Det fanns inga resurser för energikrävande cement- och ståltillverkning, bensin för transporter eller till insatsvaror.

Social samvaro i ett bostadsområde. Tack vare klimatet är utomhusutrymmet ett viktigt gemensamt komplement till bostaden.

Då föddes inom bostadsbyggandet samma idé som inom jordbruket och andra sektorer, att gå tillbaka till lokala, traditionella metoder och hitta energisnåla, resurs-snåla och långsiktigt hållbara sätt att bygga bostäder. Idéerna började förverkligas av ideella organisationer som *Habitat Cuba* och *Cubasolar*, först i liten skala, senare i växande omfattning. Och en diskussion fick fart om vilken typ av bostäder och bostadsbyggande som passade Kubas förhållanden.

Vid Villa Claras universitet grundades 1991 CIDEM, Utvecklingscentrum för byggnadsmaterial, för att samordna forskning på hela kedjan från byggmaterial till färdiga bostäder och allt från material, teknik, ekonomi, miljöpåverkan, organisation till folkligt deltagande. Och 1995 beslöt regeringen att prioritera lokala lösningar på bostadsfrågan och underlätta folkligt engagemang. Resultatet blev att trots krisen ökade den lokala materialtillverkningen och bostadsbyggandet. Ett historiskt högt antal lokala projekt ledde till drygt 40 000 nya bostäder 1996 medan det statliga industriella byggandet var nere på 15 000.

Storskaligt industriellt, småskaligt lokalt – eller både ock

Det småskaliga och lokala har dock att kämpa med föreställningar om det storskaligas och industriellas överlägsenhet. Byggnadsministeriet återupptog sin industri-tillverkning och övergav den lokala materialtillverkningen. Det rättfärdigades med att de lokala lösningarna bara var "nödlösningar i ekonomiska krisen" och det verkade tryggare att gå tillbaka till invand storskalig industri-tillverkning. Men det ledde till minskning av antalet nybyggda bostäder till 15 000 år 2003 och 2004, med stor tillbakagång av det lokala.

Storskalig central industritillverkning och planering kräver stora resurser och stabilt fungerande industri och transporter, och medför ofta stelbenta lösningar som är svåradaptade till lokala förhållanden och enskilda behov samtidigt som lokala resurser inte utnyttjas. Så igen fick nationalförsamlingen besluta om en särskild satsning på lokalt byggande så att den samlade produktionen kunde öka till 110 000 lägenheter, de allra flesta med självbyggeri.

Gamla Havanna

I samarbete med sockerindustrin och en rad kommuner och kooperativ hade CIDEM utvecklat lokal tillverkning av energisnåla byggnadsmaterial och metoder. Men också metoder för hållfasta byggnader, som står pall för orkanerna. De kom väl till pass för den nya satsningen men också efter de förödande orkanerna 2008 som krävde stora insatser för att snabbt bygga upp bostäder så att de också blir orkanbeständiga. Orkanhösten 2008 totalförstördes 65 000 bostäder och ca 450 000 skadades vilket lade beslag på mycket byggnadsmaterial. De återkommande orkanerna, som orkanen Sandy 2012 i Santiago de Cuba som skadade nästan en kvarts miljon bostäder, tiotusentals helt raserade, över 100 000 delvis raserade, innebär en stor belastning för bostadsbyggandet. Den återuppbyggnad eller reparation av raserade eller skadade bostäder som måste prioriteras innebär att nybyggnadsplanerna drabbas.

Allt som behöver förändras

De riktlinjer för förändring av den sociala och ekonomiska politiken som nationalförsamlingen antog 2011 innebär ett stöd för det lokala engagemanget och utvecklingen av alternativa former för bostadsbyggandet. Lokala kooperativ för tillverkning av byggnadsmaterial och för byggande, lokala marknader för byggmaterial, frilansande hantverkare, lån och subventioner till familjerna ökar efterfrågan och har resulterat i kraftig uppgång av egenregi och självbyggeri. Det underhåll och upprustning som i stort sett fått stå tillbaka sedan 90-talskrisen underlättas också och kan tillgodoses lokalt.

Den 1 november 2012 kom också den lag som underlättar köp och försäljning av bostäder och möjlighet att hyra ut de som annars står tomma på grund av utlands-

vistelse. Köpare och säljare får vardera skatta 4 procent av det pris de kommer överens om. Den nya lagen gör det också enklare att byta och testamentera bostäder. Spekulation förväntas begränsas genom att ingen får äga mer än en permanent bostad och en fritidsbostad.

Kvarboende i Gamla Havanna

Prioriteringen av övriga landet ledde till att bostäderna i Gamla Havanna, vilkas förfall på grund av bristande underhåll var påtagligt redan på 50-talet, fortsatte att förfalla fram till 80-talet då en omfattande upprustning påbörjades. Principen var att det skulle ske i samråd med de boende och verksamma i stadsdelen. Fram till 90-talskrisen började bostadshus att upprustas med sociala mikrobrigader, de boendes organiserade självbyggeri, under strikt antikvariskt uppseende. Det övergavs på 90-talet men upprustningen kunde fortsätta med intäkter från den ökande turistverksamheten. Men principen om samråd och att de flesta ska kunna bo kvar har fortsatt att gälla.

Många av de byggnader som rustades upp var allvarligt överbefolkade. Det gäller framför allt de gamla palatsen som under första hälften av 1900-talet delats upp i enrumsbostäder med gemensamma kök och toaletter. Vid upprustning och ombyggnad till acceptabel bostadsstandard finns inte rum för alla. Ändå har upprustningen av Gamla Havanna kunnat genomföras utan tvångsflyttning, även om alla som berörts inte har kunnat flytta tillbaka och processen inte har skett utan problem.

En ombyggnad föregås av samråd med de boende. Socialarbetare och arkitekter arbetar i grupp i nära kontakt med de boende för att hjälpa dem att precisera sina behov och överväga sina valmöjligheter. En del väljer att flytta till nybyggda, rymliga och modernt utrustade bostäder utanför Gamla Havanna som de erbjuds. En del gamla flyttar gärna till de kostnadsfria vårdbostäder som har byggts i stadsdelen. Andra väljer att vänta ut upprustningen i provisoriska bostäder för att kunna flytta tillbaka.

Men som antikvarien Felix Alfonso säger: "Det som gör denna upprustning så enastående är att den inte innebär gentrifiering, där de rika kan köpa upp och restaurera bostäder och köra ut de fattiga. Vår historiska stadsdel förblir en plats där vanligt folk kan bo och arbeta."

Frågan är om den nya lagstiftningen, som tillåter att bostäder köps och säljs, släpper lös spekulationsprocesser som undergräver denna målsättning – möjligheten för de boende att flytta tillbaka till de upprustade bostäderna. Ett undantag diskuteras därför när det gäller dessa bostäder som rustats upp med stora statliga insatser som det inte vore rimligt att enskilda skulle kunna kapitalisera.